

11. ԿԱՐԵԱԿԷԼԻ ԱՆՅՔԻՆ ԵՐԺԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Վերն 1. ա. 17.)

? - Ի(?) Ծարի(ա) ? Արծիպիտ (?) Ծարի(ա)
Ի ? - Կայ արցայ (?) ? Արծիպիտ (?) ? արցայ

12. ԿՆՔԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ա. “Տարիանցիկսոս, երկնքոսնամ արծունացրոս-
թիւնը:

(Վերն 1. ք. 3.)

(Տարրիքի - Իմ) Զարկու(?) - (ու) աշխ - Բի
Տարրիքի - Կամ Զարրուվաշխի
Ուրմիս(?) Ծարի(ա) Ծարի(ա)
Ուրմիս արցայ, արցայ

Բ. Բ. 12 առ. Wright, Empire of the Hittites,
Ցիւս. ԺԶ.

? ? Ծարի(ա) Ծարի(ա) տիի
(արցայսնուն) արցայ, արցայ տէր

Գ. Բ. 2-4, առգ.

? Կհիկի - ? ? Ի(Հ) առիս տիի
? Կիլիկիայ ? ? (յուկ. աւ. Ն) Կատան տէր

Դ. Բ. 18, առգ.

? ? առ(ա)ի(?) Ծառայի(?)
(յուկ. աւ. Ն) Գաւակ(?) Ծառայ (աստուած-
ուծիւն) ? Ե-ի Կս

Ե. Բ. 14, առգ.

ա- ? Կայ(ա)ի(?) ? ?
Ա- ? Գաւակ ? ?

Զ. Բ. 17, առգ.

Կհիկի - ? ? Ծառայի(?) ? (Բ.)
Կիլիկից ? - ? (յ. ա.) Ծառայ (աստուած-
ուծիւն) ?

Է. (Վերն 1. ք. 8.)

1. Կհիկի - ? Ծառայի(?) ?
Կիլիկից ? (յ. ա.) Ծառայ (աստուածուհի) ?
2. Կհիկի - ?
Կիլիկից ? (յ. ա.)
3. Ծառայի(?)
Ծառայ (աստուածուհի) ?
4. ?
(աստուածուհի) ?
5. Սի(ու) Կհիկի ? (Բ.)
Սիւննիսի(ս) ?

Ը. Բ. 13 առ. Wright, Empire Էւն. Ցիւս. 18.

? ? Ծառայի(?) ? (Բ.)
? ? (յ. ա.) Ծառայ (աստուածուծիւն) ?

Թ. (Վերն 1. ք. 10.)

? ? ? Ծառայի(?) ? (Բ.)
? ? (յ. ա.) (աստուածուծիւն) ? Ծառայ

Ի. Բ. 5 առ. Wright, առգ. Ցիւս. ԺԳ.

Կհիկի - ? - Գ (Բ.)
Կիլիկից ? - Գ (յ. ա.)

Ժ. Բ. 10 առգ. Ցիւս. ԺԳ.

Կհիկի - ? Բ
Կիլիկից ? Բ Կս

ԻԳ. Բ. 18 առգ.

(ԿԲ.) ա
տէր

ԺԳ. Բ. 2, 6, 7, 8 առգ. Ցիւս. ԺԳ.

? Կհիկի - ? (Բ.)
? Կիլիկից

ԻԴ. Ինդիկի Կամ Ինդիկի Կնապուծիւնը
(Վերն 1. ք. 16.)

(Ի) Կ(?) - Գիլիմա (?) Կամ Գիլիմա (?) ?
Ինդիկիմա Կամ Ինդիկիմա Ինդիկա-
Ծառայի(?)
Կայի(?) Ծառայ(?)

(Հարգանքիւն)

ԵԳԻՍՏՐԵԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԶԱՆՈՑ
ՀԵՂԻՆԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԳՐԱՆՍԻԼՈՒՆՆԵՐ
ԱԶԳԱՆՈՑ ՎՐԱՑ

(Հարգանքիւն Ինդիկի)

Ինդիստրիթուպուրը Լայոյ Կրած-
նեռուս մէջ բաւական առիթ ունեցանք տեսնե-
լու, թէ Եղիստրիթուպուրը ազգայինը, ինչպիսի
գոթուարուծիւններով, մաստանդուծիւններով,
դրամական զոհողութիւններով, սաստիկ ընդ-
դիմութեանց ու Հակառակութեանց յաղթելով,
իր 125.000 ֆիորին տալով, գնեցին տեղու-
թեան գանձէն, ոչ միայն Տին Պաշպարով քա-
ղաքը՝ Արաֆիեան կողմէ գրեականով, այլ
նաեւ անոր շրջակայից շորս գեները — Հուն-
տորֆը, Էրեսեան, Ռուսայիլ եւ Բայֆորուն, ա-
նոնց վերաբերած գետերով, գետակներով, դաշ-
տներով, ձկնարաններով եւ այլն, տալով անոնց
Համար, — ինչպէս Մարիամ Թերեզիայի 1758
Օգոստ. 31ին արտոնագրէն տեսնաք —
60.000 ֆիորին իրական դրամ: Մէկալ
65.000 ֆիորինը տրուեցաւ. երկիրներն ստա-
նալու Համար եղած այլ եւ այլ ծախքերուն:
(Տես Լայոյ Ինդիստրիթուպուրիս, Հոր. Ա. էջ
130—188.)

Թեպէտ եղան ետքէն այս գնման դէմ
բողոքներ, առ տեղութեան ժողովն եւ առ նոյն
ինքն կայսրուհին, սակայն այն միջոցին, ազգա-
յինը ասոր առջեւն ալ առին, այնու որ բողոքն
յետս կոչում եղաւ պատգամաւորաց ժող-
ովն մէջ:

Հոս Համառօտիւ ըսածնիս ծանօթ բաներ
են ընթերցողաց:

Աս վիճակի մէջ Ձեաց բանը՝ մինչեւ ան-
ցեալ դարուն երկրորդ կիսուն առաջին մասն,
այսինքն մինչեւ 1771: Եղիստրիթուպուրը
ազգայինը Հանդարտութեամբ կը վայելէին՝
ըստ մասին գնած ու ըստ մասին իրենց պարգեւ
տրուած կալուածատերութիւնը, երբ 1772ին
նորէն երեսան ելաւ Պէդրէն գերդաստանն. եւ

բողոքմամբ մը, — զոր մատոյց Գլուժի աւա-
գածողութիւնը — չէ թէ միայն տակն ու վրայ ըրաւ
ամէն բան, հապա նաեւ վտանգի մէջ դրաւ
Եղիսարեթեոսկոյսեցոց այնչափ զբտամբ ու
զըհողութիւններով ստացած երկիրները՝ ցմիշտ
կորսեցնելու:

Խնդիրն անկից սկսաւ, որ ղեզկէնեան
գերդաստանին քանի՞նչ հասաւ մէկ քանի
գոթոհոհ ու ծոյլ աւատականէ, թէ չայց ըն-
դունած երկիրնուն հոգ չեն տանիր, թէ խտու-
թեամբ կը վարուին աւատառուաց հետ, թէ
զանոնք վերջին աստիճանի կը ծնծեն ու կը տան-
ջին, որուն հետեւութեամբ՝ շատերն անկէ փա-
խուստ տալու հարկադրեցան. եւ այլն, եւ այլն:

Աս գանգատները ղեզկէնեանք առիթ
առնելով ու յօգուտ գործածել ուզելով, յա-
նուն բոլոր գերդաստանի պաշտօնական գրու-
թեամբ մ'իմացուցին Եղիսարեթեոսկոյսեց հա-
տարակութեան՝ թէ ինքզոյ տակ եղած Պաշպա-
լովի կամ Աբաֆեան ամբողջ կալուածատե-
րութիւնը՝ բարձրագոյն աստիճանի որոշմամբն՝
երկու անգամ իրենց (այսինքն ղեզկէնեան
գերդաստանին) տրուեցաւ: Բայց հասարակու-
թեան կողմանէ առ կայսր բողոք եղաւ: Հիմակ
ինքնակալին որոշումէն կը կասկածէ այս երկրա-
կալութեան որո՞ւն ձեռքը մնալը: «Ապահով
ենք, կ'աւելցնեն ամբաստանող գերդաստանը,
թէ վեհափառ կայսրն արդարութիւն պիտի
ընէ եւ ըսպէ մը յառաջ մեր ձեռքը պիտի
յանձնէ նոյն երկիրները»:

Ասոնք ըսելէն ետեւ, այսպէս կը շարու-
նակէ բողոքագիրքը. «Անոր համար այնպէս
վարուի հայ հասարակութիւնն այն երկիրներուն
հետ եւ այնպէս հոգայ ամէն բան, որ երբ այն
կալուածատէրութիւնը մեր ձեռքն անցնի, ամէն
մնաս, ինչ որ անոնց պատահեցաւ հասարա-
կութեան անհոգութեանը պատճառաւ, իրմէն
պիտի պահանջուի: Ու ղեզկէնեան գերդաս-
տանը զանց պիտի չընէ ամէն բան տեղը բերել
տալու եւ պատշաճ պահանջմունքներն ընելու»:

Երբ — 1772 յուլիս 11ին — բողո-
քագիրը կարգաւորեցաւ, գլխաւոր դատաւ-
որին, Աբսենտիոս Խիզուցի եւ իրեն թով
գտնուած խորհրդականներուն առջեւը, Խիզուց
պատասխանեց հունգարերէն լեզուաւ՝ թէ «Կը
լսեմ ու կը հասկընամ, ներկայ գտնուող բոլոր
քաղաքաւարութեանը հետ մէկ տեղ»:

Աս գրութեամբ վերանորոգուեցաւ պա-
տեւագիրքը, որ բաւական ժամանակ աւելի մոխրոյ
տակ ծածկուած, քան թէ դադրած էր:

ղեզկէնեանք՝ Գրանսիլուանիոյ առաջին
գերդաստաններէն ըլլալով եւ ունենալով՝ մա-
նաւանդ այս միջոցին՝ իրենց մէջը երեւելիներ,
որոնք տէրութեան մեծամեծ պաշտօններն իրենց
ձեռքն ունէին, դիւրին էր իրենց կողմը ձգել
պաշտօններն, ու անոնց ձեռքը զկայսրուհին:
Անոր համար նորանոր աղերսագիրներով ու
աղաչանքներով անհանգիստ կ'ընէին արքու-
նիքն, որ վերջին աստիճանին իրենց որոշուած
երկիրները նաեւ կայսրուհին հաստատէ: Մեծ
ոյժ ունէր մանաւանդ, այս միջոցին, Պաւլոս
ղեզկէնի ղեզկէն կոմսն, որ կայսրուհւոյն ներքին
իրական խորհրդականը, Գրանսիլուանիոյ կա-
ռավարութեան անգամ ու տէրութեան բար-
ձրագոյն աստիճան նախագահէ էր:

Յաջող քայլերը զիրենք այնչափ բերին,
որ չայց սկսան վախնալ, թէ ասոր վերջն ան
պիտի ըլլայ, որ կալուածատէրութիւնը ձեռու-
ներէն ցմիշտ պիտի ելլէ. մանաւանդ որ լուր
ալ առած էին, թէ արդէն ղեզկէնեանք
անոնցմէ երկու գեղ այսինքն իսպախոււն եւ
Ռուսայլը՝ գրեթէ ընդունած են:

Աս բաներուն առջեւն առնելու համար
ուրիշ ձամբայ չէար, բայց եթէ շուտ մը ընդ-
հանուր ժողովք գումարելով՝ իրենց վաղեմի
սովորութեան համեմատ Մարիամ Թերեզիային
պատգամաւորութիւն մը ղոցնէլ, որ իրեն ողբն
իյնալով՝ յիշեցնէ թէ մշտնջենապէս գնած
երկիրներուն մէջէն երկու մեծակալ գեղ դուրս
իյնալով՝ հասարակութեան չէ թէ միայն մեծ
ցաւ կը պատճառէ, հապա նաեւ մեծ անիրա-
ւութիւն կ'ըլլայ: — Ինուի թուելով պատգա-
մաւոր ընտրուեցաւ Ա. Վարդան ո. հ. Թեոդո-
րոսի 2իգիի որդին, որ արդէն Վիեննա
գտնուող Ա. Լուսին Գաղարին հետ ձեռք ձեռքի
տալով աշխատին որ 1758ին գնած երկիրներն
ամբողջ ու անմիջապէս՝ հասարակութիւնն
երեսփոխաններուն խոստացաւ ամսէ ամիս հա-
րիւրական ֆիդուին եւ հազուատի մը համար՝
բարակ չուխայ: Մեկու պայմանները մնացին
անոր՝ որոնք տրուած էին 1758ին Վիեննա
գացող պատգամաւորաց: Ասոնց քով վարձու-
ցաւ ծառայ մըն ալ — Թեոդորոս Գաղարովի —
որ քովերին կենայ եւ ամէն բանի մէջ իրենց
ծառայութիւն ընէ: Ասոր ալ տրուեցաւ վարձք
ամսէ ամիս 12 ֆիդուին եւ 50 քրայցեր:

Աս ըլլալէն ետեւ Աջ. Վարդան ձամբայ
եկաւ դէպ ի Վիեննա:

Բայց Եղիսարեթեոսկոյսեցիք շատ վախ-
նալու բան չունէին, որովհետեւ ինչպէս յարա-

բերութիւններէն կ'երեւայ, թէ տերութիւնն ու թէ կայսրուհին իրենց կողմէ եր: Ուստի եւ կէս մը ասոր օգնութեամբն ու կէս մը երեսփոխանաց ճարտարութեամբն ու գործունէութեամբն՝ իրը կատարելապէս յաջողեցաւ այնպիսի կերպով մը, որ Պէդէնեան գերբաստանին եւ Գրանսիրուանիոյ աւագածոցովոյն բողոքն ու պատճառներն նկատողութեան չառնուեցան արքունեաց առջեւ. եւ ասոր հետեւութեամբն՝ երկիրներն անխախտ ու անվթար մնացին Եղիսաբէթուպոլսոյ հասարակութեան ձեռքն, ինչպէս անկէ յտուալ էին:

* * *

Երբ քաղաքաբաշխութիւնը կը կուռեր մէկ դիէն Պէդէնեանց հետ երկրակալութեան համար, մէկալ դիէն իր զօրութիւնն ու ազգեցութիւնը չկորսնցընելու եւ իր հեղինակութիւնն աւելի եւս յայտնի ընելու համար չափազանց ու յանդուգն քայլեր սկսաւ ընել նորանոր բաներ վաստակելու: Զատնը՝ տարեգործ նայելով, իւր ճարտարութեանն ու իր անձնքներու յաջողակութեանը շնորհիւ, գլուխ ալ տարաւ:

Միօրինակ աղերսանքներ կը գրէր՝ մէյ մը վեհապետին, մէյ մը արքունեաց ատենադպրին, մէյ մը պաշտօնէի խորհրդականին: Մէյ մ'ալ ըստ յարմարութեան՝ պատգամադրներ կը ղրկէր, մարդիկ կը վաստակեցնէր, պարգեւներ կը բաշխէր, ու եթէ հարկը պահանջէր՝ ըստ պարագայից, նաեւ կաշառք կը կերցընէր, որպէս զի գործքը յաջողի:

Այն միջոցին, որ Պէդէնեան գերդաստանը կը բողոքէր իր երկիրներուն վերատաացմանը համար առ տերութեան ժողովն, առ կայսր եւ առ պաշտօնէայս, որ Եղիսաբէթուպոլսոյ Հայերն իրենց դարձընեն այն գերդաստանական երկիրները, Եղիսաբէթուպոլսոյցիք — բան մը չեղածի պէս — կը խնդրէին տերութեանն ու թէ որովհետեւ երկրատար, օրինաւոր հասարակութիւն, կարգաւորեալ քաղաք են ու սուրբ կու տան, հետեւաբար ուրիշ ազատ երկրատէրներուն պէս, իրենց ալ սուրբ տալէն ազատ ըլլան: Ասոր աշխատանք ատեն, անդիէն աղերսանօք կը խնդրէին կայսրմէն Ք. որ իրենց կից եղած Հէվէշ ընդարձակ պատմաւայրն իրենց յանձնուի, որովհետեւ ըստ բնութեան՝ Եղիսաբէթուպոլսոյ կը վերաբերի: — Բաց ասկէ՛ խորեւ թէ իրենց ապագան ապահովընելու համար՝ կը խնդրէին Բ. իրենց արտոնութեանցը վերանորոգութիւնը, ազատ ատենաւակալութիւն եւ այլն:

Այս ժամանակներս էր, որ Յովսէփ Բ. ամբողջ պետութեան մէջ ուղեգնացութիւն մ'ընելով՝ Եղիսաբէթուպոլսոյ ալ եկաւ: Հասարակութիւնը խնդրած ամէն բաներն աղերսագրով մը կայսրի առջեւ դրաւ: Եւ որպէս զի խնդրանքներն աւելի եւս ապահովութեամբ ձեռք ձգէ, քանի մ'աղերսագիր գրեց արքունեաց ատենադպրին, խնդրելով անոնց մէջ իր պաշտպանութիւնը:

Կարեւոր կը համարիմ, ասոր նկատմամբ գրուած նամակներուն եւ աղերսագիրներուն թարգմանութիւնն՝ ընթերցողաց ներկայացընել: — Առաջինով պաշտօնէին առջեւը դնելէն ետեւ թէ վաղեմի տառանձանքներ հանձնաց համեմատ ազատ երկրատէրութեան համար երբեք սուրբ Հէին տար, եւ թէ այսօր ալ Հին տար ամէն այսպիսի ազատ երկրատէրութիւնները, — կը խնդրէ իր բարեխօսութիւնն ու պաշտպանութիւնը: — Նամակը յաջողի է:

Ամենապատիւ Տէր.

«Երբ երկարատեւ եւ հաւատարիմ ծառայութեանցը համար, բարեհաճեցաւ ի Տէր Հանգուցեալ Տիկինն ու իշխանուհին, Մարիամ Թերեզիա 1758ին Գրանսիրուանիայի ըստ մասին, Ֆէշը՝ եւ ըստ մասին Գիւգիւլէօ գաւառին վերաբերած Պաշպալովի երկրատէրութիւնը՝ մեր հասարակութեանը պարգեւել, մտաւած եւ աննահանջելի կերպով: — Անձուկ մտք առնուած Պաշպալովին սահմանները մեծաւ մասամբ — ինչպէս պատճէնը կը կարգադրէ — մեր մէջը բաժնեցինք. եւ արքունական սուրբը ըստ գլխոյ կը վճարենք: Իսկ ազատ ցորենի դաշտերն, արօտները, խոտի դաշտերն եւ այգեստաններն, որոնք Պաշպալովին հոս գաղթած աւատականներէն ու ձրի ծառայողներէն մնացած են, մինչեւ հիմակ՝ երկրատէրութեան աւատականներուն եւ վարձկաններուն ձեռք կը բանեցընենք: Աս եղբիւներուն եւ կամ անոնցմէ եկած եկամտին համար սուրբ չվճարեցինք. հապա այն եկամուտներէն քաղքին հասարակութիւնը, պիտիլը, մեր պաշտօնատէրներն ու ծառաները վճարեցինք: Բաց ասկէ՛ անոնցմէ տուիք մեծափառ արքունեաց համար երբեմն պէտք եղած գրամական օգնութիւնները:

Պատահեցաւ, որ 1780ին Գիւգիւլէօ գաւառին վերանորոգը, Լատիյաու Պօլսը, չենք գիտեր ինչ պատճառի համար, արքունական ազատ՝ ժառանգական երկիրներուն, արտօնուրուն եւ այգեստաններուն ցանկն առաւ. եւ

անոնց համար տուրք խնդրեց: Աս մինչև հիմակ անուր բանն որ իմացանք՝ անմիջապէս Գրան-սիրուանից կառավարութեան ու ետքէն մեծա-փառ կայսեր գրեցինք, որ ասոր դէմ ձար մը հագան: Բայց մինչև հիմակ Տիտուանք մը չառանք: Գանի մ'որ յառաջ աս նիւթիս հա-մար վերին կառավարութեան տեղեկութիւն մը գնաց արքունեաց: Մենք ուշ իմանալով կառա-վարութեան տեղեկութիւններուն վեր երթալը՝ հազիւ հիմակ կրցանք գրել առ վեհափառ կայսր: Ասոր մէջ խնարհաբար կը խնդրենք, թէ որովհետեւ մեր երկրատէրութիւնն արառ-նագրով՝ ազատութիւն ունիւր ու կը վայե-րենք: — Եւ որովհետեւ մէկալ կողմանէ Գրանսիրուանից ուրիշ քաղաքներն ալ՝ այս տեսակ երկրակալութեանց համար տուրք չեն վճարեր — թէպէտ իրենց ստացուածքէն մարդ գլուխ — ինչպէս մենք — տուրք կը վճարեն, — անոր համար բարեհաճի մեր վե-հափառ Տէրն զմեզ ալ մինչև հիմակ վայելած ազատութեանց մէջ գթածաբար թող տալու եւ ապահարկութեան մէջ պահելու:

«Հատ հիմնովին պատճառներ տուած ենք մեր աղերսագրին մէջ: Բայց գիտնալով որ այս-պէս ալ, այնպէս ալ մեծապատուութեանդ ձեռքերէն պիտի անցնին այն թղթերն, անոր համար Հրամաններդ անոնց ստորագրութեամբն անհապառ չենք ըներ: Սակայն խնարհաբար կը խնդրենք, որ Ձեր բնածին գթութեամբը վեհափառ Տիրոջ մպտուցած աղերսանքին մէջ նշանակած պատճառները նկատելով՝ իր սիրտը վատրելիք, որ ուրիշ քաղաքներուն օրինակին համեմատ մենք ալ մեր ժառանգական ու ազատ երկրները խաղաղութեամբ առանց որեւէ տե-սակ տուրքի — ինչպէս մինչև հիմակ վայելե-ցինք, անանկ ասիցի ետքն ալ — վայելենք, եւ անոնցմէ տարուէ տարի եկած նուազ երամուտ-ներն ազատաբար ընդունինք: — Յանձնելով զմեզ մեծապատուութեանդ գթութեանը՝ ենք ամենայն մեծարանք խոնարհ ծառայք — Գրան-սիրուանից Եղիսաբեթուպոլսի քաղաքին հասա-րակութիւնն ու ծերակոյտը:»

Երկրորդ նամակն — որուն մէջ նոյնպէս տառնագրին պաշտպանութիւնը կը խնդրուի յաջորդէն է.

«Ամենապատիւ կոմս, արքունեաց ստե-նագիր, Տէր ու պաշտպան մեր:

Մեզի այցելութիւն ընող վեհափառ կայսեր եւ ժառանգական թագաւորին թէ մեր արառ-նութիւնները, եւ թէ մեր տուութեան թղթերը

ներկայացնելով՝ անոնց վերանորոգութիւնը խնդրեցինք: Կաղաչենք, ամենապատիւ Տէր — որովհետեւ զանոնք ասիւ Ալեքնա խրկեց իր մեծափառութիւնը — երբ մեր քաղաքին խնդրու-ները յառաջ գան, բարեհաճիք Ձեր զօրաւոր միջնորդութեամբը մեր խնդրքը յաջողցնելու: Մենք ալ պիտի չգաղտնիք բոլոր հասարակու-թեան հետ մեծապատուութեանդ երջանիկ կե-նացը համար աղօթելու. որ ենք ու կ'ուզենք ըլլալու ամենապատիւ Տէրութեանդ խոնարհ ծառայք: — Եղիսաբեթուպոլսից զատուորը, խորհրդականք, երգուեալք եւ բոլոր հասա-րակութիւնը:»

Երրորդ նամակն աւելի ընդարձակ է: Ասոր մէջ Հայոց վեճակը՝ պատմական կերպով մը պաշտուէին առջեւը կը դրուի ու իր մաս-նաւոր պաշտպանութիւնը կը խնդրուի: — Ահա նամակը:

«Ամենապատիւ կոմս, գթած Տէր ու պաշտպան:

Անցած դարուն գէպ ի վերջերը, Գրան-սիրուանից ատենի բարեկիշատակ իշխանին եւ տէրութեան կարգաց մասնաւոր հրաւիրելովն ու յորդորելովն, Մոլապիլայէն եւ անոր շրջակայ երկիրներէն մեր ամուսիններովն, տղանքն ու քահանաներովն մէկտեղ խմբովն՝ Գրանսի-րուանիս անցանք. եւ հոս ի սկզբան ճուրճով՝ յետոյ Բեգէլէի եւ Պիտրիցիի, ետքէն Կերլա ու Պաշպալով կոչուած, ըստ մասին ազատ արքու-նակն երկրին (pura fiscalitas) եւ ըստ մասին Միքայէլ Աբաֆի իշխանին յատուկ երկիրներուն մէջ տեղաւորելով՝ բարեկիշատակ Կարօլս Զ. Կայսեր մասնաւոր գթութեամբը չէ թէ միայն Կերլայի, այլ նաեւ մեզի Պաշպալովից այն-պիսի առանձնաշորհրդութիւններ տրուեցան, որ Գրանսիրուանի մէջ յատկացեալ վաճառ-կանութեան քաղաք մը կարենանք կանգնել. որպէս զի հոն մեզի եւ մեր յաջորդացը հան-գստեանը, հասարակաց յառաջացման եւ յա-նուանէ վաճառականութեան լաւ կերպով կան-գնուածն եւ շարունակութեանն աշխատութիւն: Աս վախճանաւ բարեկիշատակ Մարիամ Թերեզիա կայսրուհին եւ Հուսէպարից ժառանգական թա-գուհին 1758ին արքունական իշխանութեան իւրութեան զօրութեամբը՝ շնորհեց մեզի եւ մեր յաջորդներուն Գեւգիւլէօ գաւառին մէջ, Պաշ-պալով կոչուած տեղւոյն վրայ այնպիսի տեղա-կան արտօնութիւն եւ ազատ քաղաքային իրաւ-ասութիւն (jurisdiction), որ ունենանք մենք ալ իրերու կաթողիկ, առանձինն, ազատ եւ վաճա-

ուական քաղաք մը, քաղաքային լիուլի իրաւաբանութեամբ, աղատութեամբ եւ ամէն քաղաքային իրաւունքներով. եւ անուանուի մեր քաղաքն Եղիսաբեթուպոլիս եւ մեր կնքոյն մէջ ըլլայ Ս. Եղիսաբեթի պատկերը: Բաց ասկէ՝ որովհետեւ քաղաքին, սեղւոյս քահանայից, պարիսներուն, որբերուն եւ աղքատներուն պահպանութեանը, եւ հասարակաց շինութեանց կանգնուելուն եւ պահպանութեանը համար հարկ էր որ հոգացուին հիմարկութիւններ, անոր համար թէ բուն Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքն ու թէ միանգամայն իրեն շրջակայից շուրջ գեղերը՝ յիշեալ վեհափառ Տիկնոջ գերութենէն մշանջնապէս գնեցինք մեր պատրաստ ստակովը, որ ըլլայ քաղաքին հասարակութեանը համար իրբեւ հիմարկութիւն (pro publico oppidi fundo): Ասոր ալ՝ իրբեւ քաղաքացի, ստացանք մշանջնապէս տուչութիւն եւ հրաման շինելու. — եւ կանգնեցինք ալ մեր քաղաքը՝ թէպէտ մեր երկրին օրինացը համեմատ պոպոխի հասարակութեանց արտօնութիւն եւ տուչութեան հաստատութիւնն անհրաժեշտ հարկաւոր չէ, բայց որովհետեւ երկրակալութիւններն, որոնք արուեստն քաղաքին իրբեւ օգնութիւն ու նպաստ, այն միջոցին խնդրոյ տակ էին — որ ետքէն անկէ ազատեցան, ճշմարիտ փոփոխութեամբ — անոր համար այս կալուածներու նկատմամբ՝ մերից այցելութիւն ընդդ Վեհափառ կայսեր ոտքն ինայով՝ իրեն մատուցած աղաչանաց թղթին մէջ խնդրեցինք մեր առանձնաշնորհութեանց եւ տուչութիւններուն (donatio) վերահաստատութիւնը: Ընդունեցաւ ալ մեր աղերսագիրն ու Վիեննա խաւրեց:

Արդ՝ խոնարհութեամբ կ'աղաչենք մեծապատուութեանդ որ բարեհաճիք մեր խնդիրը Ձեր պաշտպանութեանը թեւերուն ներքեւն առնելով՝ մեզի օգնական ըլլալ: Մեզի, որ հազըն 50 տարի է, որ գաշտավայրի մը վրայ գեղեցիկ բարաշէն քաղաք մը կանգնեցինք, քանի մը եկեղեցի եւ մատուռ շինեցինք. եւ անոնց մէջ զՍտուած պատուող եւ թագաւորին ու ժողովրդեան համար աղօթող, թէ աշխարհական ու թէ կրօնավոր եկեղեցականներ գրինք, զանոնք մեր ծախքովը զարգարեցինք, եւ քրիստոնէական ընդմեանգութիւնն եւ բարի օրինակ տուող բարոյականութիւն մեղուցինք: Ի դարմացում մեր մէջը բնակող բողոքականներուն եւ ուրիշներուն: Ասկէ զատ վաճառականութիւնն այնպիսի բարձրացումներ, որ միայն երեսնեակէն տարուէ տարի, աղքատական եկամուտ

ները...¹ Ընեական ֆիրմիով աճեցուցինք, Տերութեան մէջ ուր ալ քալէր, երթանք, մեկու մը ծանարանութիւն չենք ըլլար. ամէն տեղ՝ մեր իրական գրամովը կը գնենք ու կ'ապրինք. — որ ենք մեծապատուութեանդ

ծառայք եւ աղախնայք.

Եղիսաբեթուպոլսյ գլխաւոր դատաւոր, երգուեալք, ծնըք. եւ բոլոր հասարակութիւնը,

Ան ստոյգ է, ու ձեռուրին եղած արձանագրութիւններէն յայտնապէս կրնանք հետեւեցնել, թէ Եղիսաբեթուպոլսյ ազգայինք ծանր յարաբերութիւններու մէջ մտած էին: Իրենց սիրաւ վշտացած էր չէ թէ միայն անոր համար, որ երկիրներուն տոացմամբ զիրենք շարունակ անհանգիստ կ'ընէին, չէ թէ միայն անոր համար որ իրենց աղատ ու արտօնացեալ երկիրներէն կառավարութիւններ տուրք կը պահանջէր, հապա նաեւ անոր համար, որ տերութիւնը զազգն իրբեւ պղծեման մէջ էր ճանշար. ուստի եւ իր զաւկները պետութեան բարձրագոյն պաշտօններու մէջ չէր առնուր: Քաղաքն աս ամէնը նկատելով ու իրբեւ կշռելով, որոշած էր նոր քայլեր ընելու եւ նոր բաներու ձեռք զարնելու:

Եւ որպէս զի ինք զինք ամէն բանէն յառաջ նախ ապահովորդէ՝ ուղեց իր վաղեմի արտօնութեանց ու առանձնաշնորհութեանց վերանորոգութիւնը: Ուղեց որ տերութեան աւագանւոյն մէջ ազգայինք ալ մտնեն իրբեւ խորհրդական: — Բորոյան յառաջ տանելու համար իւրեց պատգամաւորութիւն մը ի Վիեննա յանձին Գրիգորի Խալիպեան, Ղուսիկի Ղազարեանց եւ Սահակի Գիշեանց: Ասոնք Վիեննա Յովսէփ Բ. կայսեր ներկայացան եւ քառորդի մը չափ անոր հետ խօսեցան — սրտերինն առնելու բայցին, գանգաւանին ըրին, եւ ցաւերինն յայտնեցին:

Աս ունկնդրութեան վրայ — զատ զատ լիուլի սեղեկութիւն կու տան Եղիսաբեթուպոլսյ քաղաքապետին. եւ կը յայտնեն թէ յոյս ունին, որ կայսրը՝ հայ ազգին հայրութիւն պիտի ցուցնէ, տարականներուն՝ Հայոց դժմոցեցած նախապաշարութեան զիրենք պիտի աղատէ: Բաց ասկէ զԵղիսաբեթուպոլսեցիա՝ իրբեւ պղծեման մէջ պիտի ընդունէ, պաշտպանն եւ այլն:

¹ Գրամից գումարը գնելու համար, պարագ թուական միջոց ինչպէս կ'երեւայ — ընդօրինակութեան մէջ անցունած չէ:

Գրիգոր Խիգուցեան 1781, Հոկտ. 12ին Ղիկննայէն գրած տեղեկութեանցը մէջ՝ կը ծանուցանէ քաղաքապետին ու ծերակուտին, ի մէջ այլոց, թէ փոքրիկ ազգին ողորմելի վիճակը կայսեր առջեւ դնելով՝ իր պաշտպանութիւնը խնդրեցին: Մեծ յոյս ունինք, կ'աւելցընէ, որ կայսրը մեր ազգին հայրութիւն պիտի ցուցնէ, եւ զմզ Գրանսիրուանից մէջ գտնուած շըջակայ թշնամի ազգերուն նախապաշարեալ գործքերէն ու հալածանքներէն պիտի պահպանէ: Ասկից զատ, մեզի՝ իրեւ. այդքէնածին մարդիկներու օգնութիւն պիտի մատուցանէ: Կայսրը քառորդէ մ'աւելի մեր խնդիրը լսելով եւ ամէն տեսակ հարցմունքներ ընելով, մեզի շատ զթուութիւն ցուցուց. եւ ըսաւ, թէ ինչպէս որ Մէտիաշիքը, այնպէս ալ զուգ գործակալը մ'ապշու հպատակութեան երդում պիտի ընէք: — Կարծեմ, աղաչալ լուսիկ եւ աղաչալ Սահակ աւելի ընդարձակ կերպով պիտի ծանուցանեն Ձեզի թէ ինչու համար Պուշմուիկի ձեռք — զոր կայսեր ներկայացուցինք — ընել տուինք ամէն բաները: Մենք Էնչէտիի ձեռք այս բաներու ամենեւին չէինք կրնար հասնիլ: Ժառք Աստուծոյ, որ այսպէս հանդիպեցան: Եթէ աղաչալ լուսիկն ու Սահակը չըլլային, Պուշմուիկէ այս բանը յանձն չէր առնուր: Գրեցէք Էնչէտիին, որ ամենեւին բանի մը չխառնուր: Կը յուսանք Աստուծով թէ աղէկ վերջ պիտ'որ ունենայ մեր գործքը: Մենք մեր սովորական աղօթքովը պիտի չմոռնանք ամէն օր խնդրելու, որ Աստուած իր ողորմութիւնը մեր վրայ խրկէ:

Աւելի ընդարձակ է Լուսիկ Օհանեանցի Բրէսպուրէնէ գրած նամակը: Ասոր մէջ երեւփոխանը, մեծ սրամտութեամբ մանրամասնաբար կը տեղեկանէ զգաւաւորն ու զքաղաքացիներ ինքզոյն ինչ վիճակի մէջ ըլլալուն վրայք:

Կարեւոր կը համարեմ բնագրին բովանդակութիւնը համառօտելով յառաջ բերել, անոր համար, զի զի շատ բան պարունակող ու հետաքրքրական տեղեկագրոյն լեզուն, թերեւս քիչեւու հասկընալի է:

Ամսոյս 10ին (1781 Հոկտ.) կայսեր դիմացն ելելով, չէ թէ միայն մեր հասարակութեան, հայալ մանաւանդ բոլոր ազգին անուամբ աղաչանք մը մատուցելը իր վիճաբանութեանը, Թէպէտ, ինչպէս իմացանք թագաւորը շատ զբաղած էր. եւ ամէն մէկ բարեկամ կ'ըսէր՝ թէ զգուսարաւ պիտ'որ կարենանք ներս մտնել: Այսու ամենայնիւ, մեզի տեղ տալով՝ քառորդէ

մ'աւելի քով կեցանք: Շատ վեճ ըրաւ բանին վրայ: Եւ համոզուելու համար ի նպաստ եւ ընդդէմ ըսելէն ու լսելէն ետեւ՝ հարցուց թէ ազատ քաղաքներն ուր կը գտնեն սովորաբար հաւատարմութեան երգումը: Ըսինք թէ թագաւորական գործակալին զիմաց: Այն ատեն ըսաւ, թէ չ'ուզեր որ Գրանսիրուանից մէջ ազգայնութիւններ գտնուին: Ասով գրուածքներն առնելով իրմէն հեռացանք:

ՅՈՂՆ. ԱՆԾԾԻ

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՉԵԹՈՒԳԻՐ ՀԻՆ ԱՆԵՏԵՐԱՆ Մ'Ի ԿԵՍԵՐԻՈՒ

Ղ Էրջին օրերս Կեսարիոյ վիճակին մէջ ձեռագիր Աւետարանի մը պատահեցայ, որուն վրայ ունեցած սքանչացումս եւ զմայլումս մեծ եղաւ: Խորաններու, պատկերներու, լուսանցազարդերու հիանալի արուեստն, որոնք վրձնի ճաշակաւոր փափկութեամբ կը փայլին, ամէն տեսնողին ուշադրութիւնը կը գրաւեն, ինչպէս գրաւեցին իմ խորապէս, փափաքանք համարուեցի զայն եւ անմիջապէս սկսայ ցուցակագրել եւ օրինակել նաեւ պատմական կարեւոր երկու յիշատակարաններն, եւ լուսանկարել տալով խորանազարդ յիշատակարանը՝ կը ղզեմ Պատուարժան խմբագրութեանդ, եթէ հաճոյ թուի Ձեզ, հրատարակուելու համար պատուական "Հանդէս Աստուծոյ" մէջ:

Աւետարանին կաշի հին արեւելեան է տախտակեայ կաշեպատ. ունի 324 ընտիր հաւանութիւն, թերթ, 27×20 հարկերորդամէտր մետրութեամբ. իւրը շատ մաքուր սեւ մշակով քուրճիկէ է, երկինքն, իւրաքանչիւր էջը 19 տող. շատ լաւ եւ մաքուր պահուած հանգամանք մը ունի. խորաններն, պատկերներն եւ լուսանցազարդերն, ինչպէս ըսի, հիանալի արուեստի շինուած, վրձնի փափկութեամբ, երկինքանոյսկէզօծ, պիտի ըսեմ նաեւ՝ սքանչելի. Խառօթ մնացած են 1ա, 2բ, 3աբ, 4ա, 5բ, 6ա, 7բ, 242ա թերթները: Գրութեան լի Սիւս ընդ հովանեւ Ս. Դշանին, Կաթողիկոս անուն գրչի մը ձեռով, Աշխի մարտնախառն համար 2ԻԳ = 723 = 1274 թուականին: Ամէն գլուխներու եզերքը լուսանցազարդք, սկզբնագրերն զարդագիր, թուշագիր, մարգագիր են գունաւոր ոսկեգոծ, ուղղակի մէկ տողն գլխագիր համակ